

Németh Ferenc

Magyar-örmények Bánát közéletében a 19. században

(1. rész)

A 18. század második felétől kezdődően egyes erdélyi magyar-örmény családok, – mint magyar anyanyelvű, etnikai eredetű társadalmi csoportok –, mindenekelőtt a Kissek (Akoncok), Dánielk, Karácsonyiak, Gyertyánffyak, stb. nemcsak gazdasági érdekeltiséget és vagyonszerzési lehetőséget láttak a török kiűzése után, elmo-csarasodott, lepusztult s csaknem lakatlan Bánátban, hanem érvényesülési lehetőséget is. Különösen a déli megyék, (köztük Torontál megye) 1779. évi visszacsatolását követően, amikor is Nagybecskerek székhellyel visszaállították a megyei adminisztrációt. Ez újabb lendületet adott a magyar-örmény családoknak, akik anyagilag megerősödve, nemcsak a közjót szolgálták, hanem személyes érvényesülési lehetőséget is láttak a rendeződő alvidéki állapotokban. Tevékenységükkel jelentősen hozzájárultak e térség 19. századi gazdasági és kulturális fejlődéséhez. Nem kerülhették el az intenzív polgárosodás folyamatait sem a 19. század második felében. A vármegyei karriert szabályosan végigjáró örmények utóbb a magyar dzsentri réteg tipikus életpályáját választották, ehhez a réteghez hasonultak, asszimilálódtak. A 20. század elejére már szinte teljesen egybemosódtak a közöttük lévő határok.

A szerző: *Németh Ferenc* 1956. május 19-én született Bókán (Bánát). Az irodalomtudományok doktora. Fő érdeklődési köre Bánát, ill. Vajdaság művelődéstörténete, irodalomtörténete. 2003 és 2007 között az újvidéki *Létünk* folyóirat főszerkesztője, 2007 áprilisától 2013 februárjáig az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet igazgató-főszerkesztője, jelenleg egyetemi docens a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon. 12 önálló kötete van, melyek közül a fontosabbak: A torontáli szőnyeg. A szőnyegszövés negyed százada Bánátban Streitmann Antaltól Kovalszky Saroltáig. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993; A Fülep család Becskereken. Monográfia. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997; A bánáti fényképészet története (1848–1918). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002; Úri világ Torontálban. Művelődés-történeti írások. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003; és Ady vonzáskörében. Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad

között 1907–1910. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012.

A magyar-örmény családok „beépülése” Bánát közéletébe

Több évszázados vándorlást követően az örmények, akik a 13. században Aniból menekülésre kényszerültek a tatár és mongol betörések elől, a 17. század második felében Erdélyben találtak maguknak hazát. I. Apafi Mihály fejedelem 1672-ben adott számukra letelepedési engedélyt s ennek nyomán csakhamar örmény közösségek szerveződtek Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Szamosújváron és Erzsébetvároson. Ott egyházi életüket is megszervezték, s a közösségek lelki gondozását az örmény római katolikus szerzetesi kongregáció, azaz a Mechitarista Rend látta el. Alig egy évszázad leforgása alatt, a 18. század végéig az erdélyi örménység a magyar közegnek és kultúrájának hatására már magyar anyanyelvűvé

vált, s mint Issekutz Sarolta írja „megmaradását a zárt kolóniáknak köszönhetette, amely szigorú vallási, erkölcsi, gazdasági szabályával, saját igazságszolgáltatásával igazgatta közösségét”. (Issekutz, 2010:8)

Valamikor a 18. század második felében kezdődött meg ezen erdélyi örmény közösségek tagjainak kirajzása a Délvidékre, amely a török kiűzése után jobbra lakatlan, rendezetlen vidék volt, hatalmas kiterjedésű megműveletlen birtokokkal, amely az érkező örményeknek egyrészt a jól jövedelmező marhakereskedeleme-re adott lehetőséget, másrészt a hagyományos örmény iparágak (pl. bőrfeldolgozás) felvirágoztatására (Uo. 9).

Nos, (a mai értelemben vett) Bácska és Bánát, (akkor Bács-Bodrog és Torontál megye, valamint Temes megye egy része) a 18. század végén politikai

és művelődési szempontból messze elmaradt az országos tendenciák mögött. Lehet, hogy helyesebb, ha úgy fogalmazzunk, hogy ott igencsak késtek ezek a folyamatok, annak pedig több objektív oka is volt. A török kiűzést követően a 18. században a mai Vajdaság területén még nem alakulhatott ki említésre méltó gazdasági, szellemi élet.

Szeli István szerint akkor „a kulturális fejlődés országútja messze elkerülte Vajdaságot. Ami pedig ennek ellenére is létrejött, az ma is jórészt rejtve van előttünk, ismeretlenül és feltáratlanul lappang” (Szeli, 1993:17).

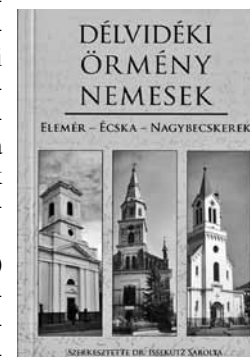
Bánát csak az 1716–1718. évi hadjárat után szabadult fel, s hosszú évtizedek kellettek ahhoz, hogy kiheverhesse a török uralom nyomait (Borovszky, 1912:409). Torontál megye a török hódoltság alatt „csaknem egészen ki-
pusztult, és lakatlanná vált. Az akkori térké-

peken is csupa posványos, homokos térségeket és csak kevés lakott helyet találunk” (Uo. 410–411). Törökkanizsa és Mokrin, Nagybecskerek és Nagykikinda között nagy mocsár húzódott, amellet Dél-Bánátban is volt kettő: az iláncsai és az alibunári. A Bega, a Temes, a Berzava és a Birda folyók árterületei is elmo-csarasodtak. (Uo.) Közép-Bánátban az 1717. évi összeírás szerint 100 házzal

Becskerek volt a legnépesebb. Az összeírók Becsen 20, Écskán 20, Módoson 50 házat számláltak meg (Uo.) Az elnéptelenedett falvak számáról a legszemléltetőbben az alábbi két adat tanúskodik: a becskereki kerületben 21 lakott és 55 lakatlan, a pancsovai kerületben pedig 19 lakott és 40 lakatlan helység volt (Uo.).

Az örmények „beépülését” a déli végeken furcsamód éppen e rendezetlen állapotok serkentették. Egyrészt azért, mert mielőtt megkapták volna a magyar állampolgárságot (amelyre csak 1840-ben került sor), addig kénytelenek voltak kereskedellemmel foglalkozni (Pavlov, 2010:14) a lepusztult bánáti állapotok pedig igencsak kedveztek a szarvasmarha-tenyésztésnek, illetve a jószágkereskedelemnek. „A ritkán lakott terület, a nagy pusztaság és rét felületek serkentették az állattenyésztést, úgyhogy ez a 18. század első felében az egyik legfontosabb gazdasági ágazattá vált. A jószágok felvásárlása mellett a kereskedők réteket és pusztákat béreltek ki, vagyonukat az állattenyésztésbe fektették be, különösen a nagy jószágokba. Németországba és Csehországba terelték az állatokat, viszonylag rövid idő alatt az európai húsipar fő ellátói lettek” (Uo. 12).

Ilyen állapotok uralkodtak Bánátban, amikor a požarevacai békekötés után Claudius

Florimund Mercy tábornagy került a tartomány kormányzói székébe. Mercy erőfeszítései mindenekelőtt két fontos tényezőre összpontosultak: az elnéptelenedett vidék betelepítésére és a mocsarak lecsapolására. (Uo.) Ezek voltak ugyanis a vidék fejlesztésének alapfeltételei. Akkortájt beláthatatlan területek heverték paragon, nem volt, aki megművelje őket (Borovszky, 1912:410–411). Amellett a mocsarak kiszárításával újabb megmunkálható földterületeket lehetett nyerni, egészségesebbé lehetett tenni az életkörülményeket, magyarán lakhatóvá tenni Bánátot. Mercy először a telepítéshez látott hozzá: német, olasz és spanyol telepésekkel próbálkozott, sajnos nem nagy sikerrel. Nagybecskerekre például 1722-ben spanyolokat költöztetett, ám azok nem tudták elviselni az éghajlatot, s „a közeli mocsarak kigőzölgését”. (Uo.) Legnagyobb részük mindössze néhány év leforgása alatt kivészett. Helyükbe 1728-ban szerbek, magyarok és németek érkeztek. (Uo.) A rákövetkező évtizedekben is időről időre ismétlődött ez a betelepítési folyamat. A térség egyik 18. századi sajátosságát, talán még eléggé ki nem kutatott jelenségét éppen ezek a telepítések képezik. Szeli István szerint „a század folyamán e terület volt az ország legváltozatosabb népelemekkel betelepített része: szerbek, magyarok, szlovákok, románok, franciák, spanyolok, németek, csehek, örmények, albánok, bolgárok és még más nemzetiségű népek spontán vagy tervszerű letelepedése jellemzi” (Szeli, 1993:20).

A 18. századi bánági telepítésekkel kapcsolatosan mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a tartomány igazgatóság a németeket mindenütt előnyben részesítette a többi nemzetiséggel szemben. Sőt, a létesített népiskolákban is a német nyelv terjesztését serkentették, a többi nyelv rovására. (Borovszky, 1912:420–421).

A többszöri betelepítés következtében 1779-ben, Torontál megye visszacsatolásakor már igencsak tarka volt a mai Bánát néprajzi képe. 1779. július 13-ától teljesen új korszak vette kezdetét: a közigazgatás ismét a vármegyei önkormányzat kezébe került s kinevezték Torontál megye első tisztikarát is. (Borovszky, 1912: 429) A főispáni szék, egyelőre üres maradt. 1780 szeptemberében töltötte csak be gróf Győri Ferenc. (Uo. 446–447) Az alispán Semsey András lett, helyettes alispánnak Egyed Jánost, főjegyzőnek pedig Hertelendy Józsefet választották. (Uo.) Az említettek mellett a megye szolgálatában lévő aljegyzők, főjegyzők, alügyészek, főügyészek és táblabírák, megyei mérnökök, járási szolgabírók és megyei írnokok között is voltak művelt, képzett személyek, akik a bánati művelődési életet ébresztgették. Hiszen mint Szentkláray írja, a Bánság csak „1779-ben ébredt több mint 200 éves álma után.” (Szentkláray, 1882. 407–411) A rákövetkező néhány évtizedben indulhatott csak meg egy lassú, fokozatos és tegyük hozzá, mindinkább céltudatos fejlődés, amely nemcsak gazdasági, hanem szellemi téren is előrelépést jelentett.

A korszak további jellegzetessége amelyről szólni kell, a nagy bánági uradalmak kialakulása volt. A kincstári javak 1781. évi árverésén jutott hozzá néhány magyar-örmény család (is) nagyobb uradalomhoz: Karácsonyi Bogdán megszerezte a beodrai, Lázár Lukács az écskai, Kiss Izsák (1740–1792) pedig az ittebei és eleméri birtokot. (Szentkláray, 1882:407–411) Új alapokon indult meg ezeken az uradalmakon a mezőgazdasági termelés, szakosított foglalkozási ágakkal. Ezek a (akkor már nagyobb tőkével rendelkező) magyar-örmény családok mintaszerűen működő gazdaságokat hoztak létre egyben „társadalmi és politikai elismertséget és megbecsülést szerezve családjaiknak.” (Issekutz, 2010:9)

Rajtuk kívül, a 18. század végén de jobbra a 19. század elején amikor már lassan rendeződni látszott az élet, a boldogulás reményében más magyar-örmény családok is áttelepültek Bánátba: Elemérre, Nagybecskerekre, Écskára, Ólécre, Kanakra stb.

Az ő tevékenységük a megye közéletében már a reformkorban érezhető volt, de leginkább a 19. század második felében bontakozott ki teljes mértékben.

A 18. század második felében Bánátba települt magyar-örmények vonatkozásában arra figyelhetünk fel, hogy legalább három szociális réteg tagjai érkeztek ide: földbirtokosok, kereskedők és iparosok. A földbirtokos réteg a nemességhez tartozott (grófi és bárói rangot is elértek), a kereskedők anyagi erejüktől függően nagy- és kiskereskedők voltak (a nagykereskedők a nemességhez, a dzsentrihez álltak közelebb, státusuk megüzleti ügyeik vonatkozásában is; a kiskereskedők inkább a polgársághoz tartoztak), az iparosok pedig egyértelműen a polgári réteget képviselték. Ez a felosztás a 19. század második felében érthetően módosult, az erőteljes polgárosodás folytán.

Mint Tóth K. József írja, „a 18. század (leszámítva a Rákóczi-szabadságharcot) a békés gyarapodás időszaka az örmények számára. Mivel a magyarok nem aknázták ki kellőképpen a kereskedelmi lehetőségeket, más (görög, szász, zsidó) idegen etnikumokhoz hasonlóan az örmények olyan jelentős vagyont tudtak felhalmozni, hogy nemegyszer a kincstárat is kiségették (azonban általában helyben nem kölcsönöztek), amit hamarosan kedvezményekkel, nemesség adományozásával hálált meg az udvar.” (Tóth, 2006)

A beodrai Karátsonyiak

A Karátsonyiak (egykor szamosújvári Krecsunjánok) már a 16. században erdélyi

birtokos nemesek voltak, akik jótékonyaságukról és adakozókészségükről voltak ismertek. (Sisakos, 1902:6–8) Karátsonyi Kristóf szamosújvári szenátornak és kereskedőnek „a kincstár körül tett értékes szolgálataiért, továbbá az 1735-iki Peró János-féle felkelés alkalmával szenvedett tetemes károk miatt” Mária Terézia 1749. június 15-én magyar nemességet adományozott. (Uo.) Karátsonyi Adeodatus (Bogdán, Deodat) „az utolsó török háború alatt harcosok állítása által kiváló érdemeket szerzett és Beodra mezővárosával 18.000 holdat kapott donációba.” (Uo.) A családnak idővel kialakult egy grófi és egy nemesi ága (Gudenus, 2010: 372–377). A grófi ágon a család tagjai 1858-ban nyertek birodalmi grófi rangot, 1874-ben pedig magyar grófi rangot. (Uo.) A nemesi ágon akárcsak a grófin is, használták a beodrai előnevet. A nemesi ág bánati felvirágzását a birtokszerző Karátsonyi Bogdán indította el még a 18. század végén. Leszármazottai, Beodrán két kastélyt emeltek: az egyiket 1842 és 1846 között Karátsonyi László, a másikat pedig 1857-ben Karátsonyi Lajos (Németh, 1986). Uradalmi mintagazdaságot létesítettek és a vidéki nemesség életét éltek.

Egy 1911-ből származó összeírás szerint a Karátsonyiak Temes és Torontál megyében együttvéve közel 20.000 holdat birtokoltak (Denta, Bánlak, Dóc, Karátsonyifalva, Karátsonyliget, Pártos, Zichyfalva stb.). (Gudenus, 2010:379) Rokoni kapcsolatokat építettek ki a Marczibányiakkal, a Zichyekkel, a Czirákyakkal, a Csekonicsokkal, az Andrásyakkal, a Keglevicsekkel, a Dukákkal, a Nikolicsokkal, a Schulpekkal, a Hertelendyekkel, a Kissekkel, a Verzárokkal stb. (Uo. 372–377.)

(*Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly, Vol. 4. No. 1. (2013 tavasz) II p.*)

Folytatjuk